

УДК 364.3–056.24

Наталя Сокур*доцент кафедри гуманітарних та соціально-політичних наук
ОРИДУ НАДУ при Президенті України, к.політ.н. доцент*

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

В статті зазначено, що громадяни з інвалідністю є серед усіх верств населення будь-якого суспільства. Це люди з такими вадами здоров'я, як ураження опорно-рухового апарату та центральної і периферичної нервової системи; психічними захворюваннями та розумовою відсталістю; ураженнями органів слуху та зору; ураженнями внутрішніх органів; онкологічними захворюваннями та ін.

Соціальний захист осіб з обмеженими можливостями на рівні держави є відображенням розвитку суспільства в цілому. Протягом останніх десятиріч у світі відбулися суттєві зміни стосовно ставлення до інвалідів. Основою цих змін є визнання рівності прав інвалідів на повноцінне життя в суспільстві та створення державами реальних умов для реабілітації та соціальної інтеграції інвалідів. Якщо раніше їх основу становили здебільшого мотиви милосердя до інвалідів, то нині – стан дотримання їх прав, а саме забезпечення належного соціального захисту і підтримки, соціальної інтеграції, створення рівних можливостей для самореалізації, повноцінного життя, здобуття освіти і працевлаштування, залучення інвалідів до духовного, культурного, спортивного життя.

Ключові слова: державна політика; особи з інвалідністю; соціальний захист; міжнародні документи; правове поле; повноцінний розвиток особи.

Nataliia Sokur*Associate Professor of Humanitarian and Social-political Sciences Department,
ORIPA NAPA under the President of Ukraine,
PhD in Political Sciences, Docent*

INSTITUTIONAL PECULIARITIES OF THE SOCIAL PROTECTION PROCESS FOR PERSONS WITH DISABILITIES

The article states that citizens with disabilities are among all segments of the population of any society. These are people with such health problems as lesions of the musculoskeletal system and the central and peripheral nervous system; mental illness and mental retardation; lesions of the organs of hearing and eyesight; lesions of internal organs; cancer diseases, etc.

Social protection of persons with disabilities at the state level is a reflection of the development of society as a whole. Over the past decades, there have been significant changes in the world regarding the treatment of people with disabilities. The basis of these changes is recognition of the equality of the rights of persons with disabilities to a full-fledged life in society and the creation of real conditions for rehabilitation and social integration of the disabled by the states. If in the past, their basis was mostly motives of charity for the disabled, now the state of observance of their rights, namely, the provision of adequate social protection and support, social integration, equal opportunities for self-realization, full-fledged life, education and employment, the attraction of the disabled to the spiritual, cultural, sports life.

The wide range of problems faced by people with disabilities in Ukraine shows the need for strengthened and comprehensive attention from the state and society. Modern life forms the appropriate requirements for the social protection of this category of people. Practice shows that much of the socio-economic policies of the disabled are outdated and do not meet the needs of the present, nor is it consistent with universally accepted, highly humane international norms and standards.

The legal field, although it contains many positive steps towards solving many problems of people with disabilities, is predominantly declarative, not provided with material resources and mechanisms of administrative implementation. Consequently, the existing system of social protection of the disabled requires significant changes and additions, and modernization.

Key words: state policy; persons with disabilities; social protection; international documents; legal field; full development of person.

Постановка проблеми. Громадяни з інвалідністю є серед усіх верств населення будь-якого суспільства. Це люди з такими вадами здоров'я, як ураження опорно-рухового апарату та центральної і периферичної нервової системи; психічними захворюваннями та розумовою відсталістю; ураженнями органів слуху та зору; ураженнями внутрішніх органів; онкологічними захворюваннями та ін.

Соціальний захист осіб з обмеженими можливостями на рівні держави є відображенням розвитку суспільства в цілому. Протягом останніх десятиріч у світі відбулися суттєві зміни стосовно ставлення до інвалідів. Основою цих змін є визнання рівності прав інвалідів на повноцінне життя в суспільстві та створення державами реальних умов для реабілітації та соціальної інтеграції інвалідів. Якщо раніше їх основу становили здебільшого мотиви милосердя до інвалідів, то нині – стан дотримання їх прав, а саме забезпечення належного соціального захисту і підтримки, соціальної інтеграції, створення рівних можливостей для самореалізації, повноцінного життя, здобуття освіти і працевлаштування, залучення інвалідів до духовного, культурного, спортивного життя. Нажаль, люди з обмеженими можливостями й досі стикаються зі зневагою, забобонами і страхами, які впродовж історії людства стримували соціальний розвиток цієї категорії членів суспільства та ізолювали їх від нього [4].

Мета - визначити та обґрунтувати основні проблеми реалізації державної політики щодо соціального захисту осіб з інвалідністю.

Згідно з поставленою метою, основними **завданнями** дослідження є:

- охарактеризувати сучасний стан державної політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю;
- охарактеризувати роль недержавних організацій в системі державної політики щодо соціального захисту осіб з інвалідністю;
- сформулювати напрямки по вдосконаленню державної політики щодо соціального захисту осіб з інвалідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням у цій сфері присвячено значна кількість наукових робіт таких вчених як: Е. Лібанова, В. Скуратівський, В. Андрєєв, К. Бондарчук, Н. Дементьєва, К. Міщенко, М. Авраменко, Н. Борецька. З числа зарубіжних вчених це питання досліджували Т. Брендон, Д. Чарлтон, С. Лінтон та ін.

Невирішені частини загальної проблеми. Широкий спектр проблем осіб з інвалідністю в Україні свідчить про необхідність посиленої і комплексної уваги з боку держави й суспільства. Сучасне життя формує відповідні вимоги до соціального захисту цієї категорії населення. Практика показує, що значна частина положень соціально-економічної політики щодо інвалідів застаріла і не відповідає потребам сьогодення, а також не узгоджується із загальноновизнаними високогуманними міжнародними нормами і стандартами [5]. Правове поле хоча й містить багато позитивних кроків на шляху вирішення численних проблем інвалідів, але є переважно декларативним, не забезпеченим матеріальними ресурсами та механізмами управлінського впровадження. Отже, існуюча система соціального захисту інвалідів потребує суттєвих змін і доповнень, модернізації.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система соціального захисту осіб з інвалідністю охоплює не лише державну соціальну допомогу та пенсійне забезпечення, систему пільг і компенсацій та соціально-побутове обслуговування, але й включає охорону здоров'я, освіту та зайнятість осіб з інвалідністю, а також соціальну і професійну реабілітацію та соціальну інтеграцію в суспільство. Тобто соціальний захист осіб з

інвалідністю включає не лише матеріальні питання, а й весь спектр проблем і потреб людського життя. Ця теза зумовлена тим, що в сучасному суспільстві будь-яка людина потребує розширеного соціального захисту, який полягає не тільки в фінансово-матеріальній підтримці, а й у створенні різнобічних умов для повноцінного функціонування і розвитку особи, максимальної реалізації її потреб та інтересів [6]. Таким чином, політика соціального захисту осіб з інвалідністю має включати нові концептуальні підходи, що охоплюють соціально-економічні, політико-правові, організаційно-управлінські, науково-методологічні, морально-етичні та інформаційні аспекти.

Головним суб'єктом соціального захисту осіб з інвалідністю залишається держава. Діяльність держави полягає в розробці заходів, створенні відповідних інститутів, застосуванні механізмів, призначених забезпечувати життєві та соціальні потреби інвалідів, реалізовувати громадянські права та свободи, створювати рівні можливості для їх інтеграції в суспільство, сприятливі умови для забезпечення соціальної, медичної, трудової реабілітації інвалідів. Органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані створювати нормативно-правову базу відповідно до міжнародного законодавства, а також відповідні інституції, сприяти розвитку громадських організацій у цій сфері, забезпечити у належному обсязі матеріально-фінансову складову соціального захисту осіб з інвалідністю, розширювати та вдосконалювати перелік соціальних послуг, активно сприяти професійній реабілітації осіб.

Виконуючи умови Конституції України, забезпечення добробуту населення, на державу поставлені функції надання відповідного рівня соціального захисту та соціального забезпечення населенню країни загалом. Відповідно до цих вимог в Україні функціонує Міністерство соціальної політики України, яке являється головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики, зокрема, у сфері соціального захисту населення [1].

Відповідно до Положення про Міністерство соціальної політики України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423 [8], основними завданнями Мінсоцполітики є забезпечення формування та реалізація державної політики: щодо соціального захисту, зокрема інвалідів, осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ветеранів праці, ветеранів військової служби, жертв нацистських переслідувань, дітей війни та жертв політичних репресій. Крім цього, міністерством здійснюється забезпечення формування та реалізації державної політики: щодо соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, зокрема забезпечення їх психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, технічними та іншими засобами реабілітації, житлом, надання освітніх послуг, організації поховання, а також соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби, та учасників антитерористичної операції. Мінсоцполітики України, відповідно до покладених на нього завдань, проводить моніторинг стану забезпечення інвалідів санаторно-курортними путівками, автомобілями, технічними та іншими засобами реабілітації, виплати грошової компенсації на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та транспортне обслуговування, замість санаторно-курортної путівки і вартості самостійного санаторно-курортного лікування, а також аналіз відповідності розмірів такої компенсації їх фактичним витратам. Забезпечує координацію заходів, що здійснюються центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, щодо імплементації та реалізації Конвенції ООН про права інвалідів. Визначає за участю громадських організацій інвалідів рівень доступності для інвалідів та інших маломобільних категорій населення об'єктів житлово-комунального та громадського призначення, транспорту, інформації та зв'язку, а також інших об'єктів і послуг та вносить центральним і місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування пропозиції щодо створення безперешкодного середовища [7; 8].

Також, Мінсоцполітики України відповідно до покладених на нього завдань проводить моніторинг стану дотримання вимог законодавства щодо соціального захисту сімей та дітей, інвалідів, людей похилого віку, дітей війни, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ветеранів праці, ветеранів військової служби, жертв нацистських переслідувань та політичних репресій, учасників антитерористичної операції [7].

Активними партнерами держави стають інші суб'єкти соціального захисту осіб з інвалідністю, такі як недержавні громадські організації, благодійні і релігійні організації та фонди, політичні партії, юридичні особи, підприємці, небайдужі люди, також справляючи регулюючий вплив на соціальний захист інвалідів, особливо у сфері соціальної реабілітації та надання соціальних послуг. Посилюється участь і самих осіб з інвалідністю, їхніх громадських організацій. В Україні близько 26 діючих Всеукраїнських громадських організацій (членів Національної Асамблеї людей з інвалідністю) та близько 91 діючих регіональних громадських організацій (членів Національної Асамблеї людей з інвалідністю), які представляють інтереси різних категорій інвалідів, цілеспрямовано і поступово змінюючи їх життя на краще [14]. За допомогою громадських організацій особи з інвалідністю мають змогу отримати певні соціальні та реабілітаційні послуги, інформацію про свої права, пільги, соціальні гарантії. Громадські об'єднання інвалідів створюються для їх соціального захисту, культурної та спортивної роботи, професійної, трудової, медичної, психолого-педагогічної реабілітації, надання умов для повноцінного життя тощо. Функції таких громадських організацій до певної міри збігаються з функціями уповноважених державних органів з питань соціального захисту, тому держава і громадські організації осіб з інвалідністю є соціальними партнерами у вирішенні їх проблем.

Ось деякі організації, котрі опікуються проблемами осіб з інвалідністю. Медико-соціальні експертні комісії, до функцій яких входить визначення ступеня обмеження життєдіяльності особи; проведення експертизи професійної придатності повнолітніх інвалідів; складання індивідуальної програми реабілітації інваліда, у якій визначається комплекс оптимальних видів, форм, обсягів, термінів реабілітаційних заходів із зазначенням місця їх проведення та перелік рекомендованих професій для особи з інвалідністю з урахуванням його захворювання та персональних особливостей; проведення професійної орієнтації для тих, хто немає професійної підготовки, або якщо необхідна зміна професії.

Державні центри медичної, соціальної та професійної реабілітації осіб з інвалідністю, які на власній базі здійснюють комплексну професійну реабілітацію зазначених осіб, що поєднує професійну орієнтацію, професійне навчання із заходами соціальної, психологічної реабілітації та медичного супроводу.

Державна служба зайнятості, основною функцією якої є надання послуг, пов'язаних з працевлаштуванням громадян, які шукають роботу, та послуг роботодавцям щодо забезпечення їх робочою силою. Державна служба зайнятості здійснює облік безробітних осіб з інвалідністю; надає особам з інвалідністю, які звернулися за сприянням у працевлаштуванні, соціальні послуги з професійної консультації, професійної орієнтації, з пошуку роботи та працевлаштування; сприяє створенню спеціальних та додаткових робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю, зокрема, з компенсацією роботодавцю частини заробітної плати (у вигляді дотацій) при працевлаштуванні осіб з інвалідністю; здійснює аналіз щодо актуальності професій та попиту на працю осіб з інвалідністю; у разі потреби фахівці служби зайнятості організовують професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації осіб з інвалідністю, у випадках відсутності підходящої роботи надають їм статус безробітного.

Основним джерелом фінансування програм сприяння зайнятості осіб з інвалідністю є Державний бюджет, Фонд соціального захисту інвалідів, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, місцеві

бюджети. Основні програми фінансуються коштами різних видів соціального страхування та коштами адміністративно-господарських санкцій та пені, отриманих від роботодавців за невиконання квоти робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю [10].

Підприємства, установи, організації, в тому числі підприємства та громадські організації осіб з інвалідністю, що використовують найману працю – роботодавці забезпечують робочі місця та відповідну оплату праці для осіб з інвалідністю в рамках встановленого нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів та понад нього; створюють робочі місця для інвалідів за рахунок Фонду соціального захисту інвалідів або за рішенням місцевої влади за рахунок власних коштів, здійснюючи для цього адаптацію основного та додаткового обладнання, технічного оснащення і пристосування з урахуванням обмежених можливостей інвалідів; забезпечують професійне навчання осіб з інвалідністю на робочому місці; подають до органів державної служби зайнятості інформацію про наявні вакансії, у тому числі для інвалідів.

Комісія з питань діяльності підприємств та організацій громадських організацій інвалідів у відповідності до статті 14-1 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» є спеціально уповноваженим державним органом, у функції якого входить визначення доцільності надання державної допомоги підприємствам та організаціям громадських організацій інвалідів у вигляді пільг з оподаткування, поворотної та безповоротної фінансової допомоги, позик, сприяння у наданні державних пріоритетів при розміщенні державного замовлення, у працевлаштуванні інвалідів та в інших формах, а також здійснення обліку і контролю за використанням такої допомоги [3].

Фонд соціального захисту інвалідів є однією із найпотужніших інституцій, які здійснюють заходи щодо сприяння працевлаштуванню інвалідів. За рахунок коштів, отриманих у формі адміністративно-господарських санкцій за невиконання підприємствами встановленого нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів, Фонд фінансує витрати на здійснення заходів соціальної, трудової та професійної реабілітації інвалідів, їх професійного навчання, перенавчання та підвищення кваліфікації; створення на робочому місці інваліда належних санітарно-гігієнічних, виробничих і технічних умов згідно з індивідуальною програмою реабілітації, випуск для інвалідів спеціальної літератури та аудіо записів для їх професійної підготовки, проводить заходи, спрямовані на фінансове стимулювання роботодавців, які застосовують працю інвалідів [9].

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття фінансує послуги державної служби зайнятості, що надаються особам з інвалідністю, які шукають роботу та зареєстровані в установленому порядку як безробітні; за кошти Фонду здійснюються виплати інвалідам допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової допомоги по безробіттю для організації ними підприємницької діяльності, а також надаються дотації роботодавцям, які працевлаштовують безробітних осіб з інвалідністю, у розмірі фактичних витрат на заробітну плату працівника за умови працевлаштування особи з інвалідністю на термін понад 2 роки [10].

Громадські організації інвалідів створюють спеціалізовані підприємства для працевлаштування осіб з інвалідністю, створюють недержавні центри соціальної, трудової, професійної реабілітації інвалідів, здійснюють заходи щодо захисту прав інвалідів, надають їм різноманітні соціальні послуги, у тому числі психологічної підтримки та соціального супроводу, підготовку навчальних та інформаційних матеріалів для осіб з інвалідністю з питань працевлаштування та зайнятості.

Професійні спілки здійснюють захист прав і законних інтересів працюючих, мають повноваження щодо контролю за додержанням законодавства про працю на підприємстві і правил охорони праці [11].

Аналіз державної політики України щодо професійної реабілітації та зайнятості інвалідів свідчить, що за останні роки в Україні здійснено позитивні зміни у законодавчій та нормативній базі відповідного спрямування. Проте державна політика щодо зайнятості інвалідів ще не забезпечує вирішення усіх проблем у цій сфері. Це, перш за все, стосується,

як зазначено у Конвенції ООН про права інвалідів, забезпечення права інвалідів на вільно обрану зайнятість в умовах, коли ринок праці та виробниче середовище є відкритими, інклюзивними і доступними для людей з інвалідністю.

Виходячи з того, що Конвенція ООН про права інвалідів – це перший міжнародно-правовий документ, який має обов'язкову юридичну силу для держав-учасниць, Україна ратифікувала цю Конвенцію та Факультативний протокол до неї, що створило умови для законодавчого забезпечення та юридичного закріплення прав осіб з інвалідністю в усіх сферах економічного та суспільного життя, повноправного їх включення до загального соціального процесу, сприяння покращенню становища громадян з інвалідністю в Україні та підвищення ефективності державної політики по відношенню до цієї категорії громадян [16].

Відповідно до статті 41 Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» [2] інформаційні ресурси у сфері реабілітації інвалідів формуються у вигляді Централізованого банку даних з проблем інвалідності (далі – ЦБІ), що містить дані про характер і причини інвалідності, освітній та професійний рівень інвалідів, дітей-інвалідів, склад сім'ї, рівень доходів, потребу і забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, протезно-ортопедичними виробами, виробами медичного призначення, послугами з реабілітації, спеціальним автотранспортом, санаторно-курортним лікуванням тощо [12].

Основною метою запровадження ЦБІ є забезпечення всебічного соціального захисту інвалідів та дітей-інвалідів, своєчасне виявлення первинних інвалідів, контроль за реалізацією їх прав на здоровий розвиток, реабілітацію, підвищення ефективності формування потреби для надання реабілітаційних заходів, засобів та послуг, ведення статистичного обліку інвалідів та дітей-інвалідів у розрізі їх прав та потреб відповідно до чинного законодавства.

Деякими основними завданнями ЦБІ є:

- запровадження в Україні єдиної комплексної інформаційно-аналітичної системи обліку інвалідів та дітей-інвалідів;
- ведення обліку та здійснення моніторингу реабілітаційних заходів, засобів та послуг, які надаються інвалідам та дітям-інвалідам відповідно до програм соціального захисту інвалідів;
- ефективне та адресне формування потреби у реабілітаційних заходах, засобах та послугах, що надаються інвалідам та дітям-інвалідам;
- контроль за ефективним та цільовим використанням коштів державного та місцевих бюджетів на реалізацію програм соціального захисту інвалідів;
- формування єдиного реєстру роботодавців з обов'язковим включенням відомостей їх звітів про зайнятість і працевлаштування інвалідів та ін.

Отже, від самого лише соціального захисту інвалідів треба переходити до реального забезпечення їх прав, які передбачені у Конвенції про права осіб з інвалідністю. Згідно з основними стандартами забезпечення та захисту прав і свобод людей з інвалідністю люди з інвалідністю повинні бути повноправно включеними до загального соціального процесу. При цьому, в центрі уваги має бути тепер вже не інвалідність, а сама людина з інвалідністю, яка має бути здатною, наскільки це можливо, самостійно жити в суспільстві. В Конвенції про права осіб з інвалідністю зазначено, що визнаючи, що інвалідність – це поняття, яке еволюціонує, і що інвалідність є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, і відносницькими та середовищними бар'єрами і яка заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими, необхідно визнати цінний нинішній і потенційний внесок осіб з інвалідністю у загальний добробут і багатоманітність їхніх місцевих товариств і ту обставину, що сприяння повному здійсненню особами з інвалідністю своїх прав людини та основоположних свобод, а також повноцінній участі осіб з інвалідністю дасть змогу зміцнити в них почуття причетності й досягти значних успіхів у людському, соціальному та економічному розвитку суспільства та викоріненні бідності. За для цього держави-учасниці зобов'язуються забезпечувати й заохочувати повну

реалізацію всіх прав людини й основоположних свобод всіма особами з інвалідністю без будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності [16].

Висновки. Отже, своєчасні конструктивні внутрішньодержавні реформи, які б закріплювали правозахисний механізм, запропонований вищезазначеними міжнародними документами, могли б сприяти поліпшенню стану розв'язання проблем людей з інвалідністю в Україні.

Література.

1. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. зі змінами внесеними Законом України від 08.12.2004 року №2222-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0&check=4/UMfPEGznhhXhR.ZivwATiVHdIKYsFggkRbI1c>.
2. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» прийнятий від 6 жовтня 2005 року N 2961-IV зі змінами N 2078-VIII (2078-19) від 06.06.2017. URL: <https://zakon.help/law/2961-IV/edition07.08.2017/>.
3. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» прийнятий 21 березня 1991 року N 875-XII, зі змінами та доповненнями від 19.12. 2017 року N 2249-VIII (2249-19). URL: <https://zakon.help/law/875-XII/>.
4. Врегулювання проблемних питань працевлаштування та захисту прав інвалідів у сфері праці : практ. посіб. / уклад. О. В. Бабак, І. В. Гладка, Н. М. Малиновська, В. Й. Скаковська ; за заг. ред. В. М. Дьяченка, М. Л. Авраменка. Київ: «Ун-т Україна», Всеукр. центр професійної реабілітації інвалідів, 2007. 156 с.
5. Соціальний захист населення України: навч. посіб. / авт. кол. : І. Ф. Гнибіденко, М. В. Кравченко, О. М. Коваль, О. Ф. Новікова та ін. ; за заг. ред. В. М. Вакулєнка, М. К. Орлатого. Київ: Вид-во НАДУ; Вид-во «Фенікс», 2010. 212 с.
6. Олефір О. Фінансування системи соціальних гарантій у контексті забезпечення суспільного добробуту. *Україна: аспекти праці*. 2003. №4. С. 41–47.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423 «Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України». URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF>.
8. Маруніч В. В. Інвалідизація населення: стан, перспективи, проблеми та шляхи їх вирішення. *Охорона здоров'я України*. 2002. № 3–4. С. 18–24.
9. Фонд соціального захисту інвалідів. URL: <http://www.ispf.gov.ua/default.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1>
10. Державна служба зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/storinka/pro-pravlinnya-fondu_
11. Федерація Професійних Спілок України (офіційний веб-портал). URL: http://www.fpsu.org.ua_
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 121 «Про затвердження Положення про централізований банк даних з проблем інвалідності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121-2011-%D0%BF_
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 01 серпня 2012 року № 706 «Про затвердження Державної цільової програми “Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів” на період до 2020 року». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2012-%D0%BF_
14. Національна Асамблея людей з інвалідністю (Всеукраїнське громадське об'єднання). URL: https://naiu.org.ua/about-naiu/members/_
15. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) / ратифіковано Законом № 1767-VI від 16.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71_